

ΑΓΓΕΛΟΥ Π. ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Παρατηρήσεις εις έκδεδομένα Ἀττικά ψηφίσματα (18ο τεύχος)

Στὸ 18ο τεύχος τῶν *Παρατηρήσεων εις έκδεδομένα Ἀττικά ψηφίσματα* σχολιάζεται τὸ ψήφισμα ὑπὲρ Ἡρακλείδου Κλαζομένου (*IG I³ 227*).

Ἡ πρὸ τεσσαρακονταετίας ἀσφαλῆς ἀπόδοσις¹ τοῦ ἀποθραύσματος *IG II² 65* [EM 2714] στὸ ψήφισμα ὑπὲρ Ἡρακλείδου *IG I³ 227* (*IG II² 8*)² [EM 6882] ἀπὸ τὸν M. B. Walbank (†2018) ἔχει καταστήσει βέβαιη τὴν καταγωγή τοῦ τιμωμένου. Τὸ συναρμοζόμενο στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ ψηφίσματος ἀπόθραυσμα ἔχει συγκολληθῆ (εἰκ. 1). Ἐκτοτε εἶναι γενικῶς παραδεκτὸ ὅτι ὁ τιμώμενος Ἡρακλείδης ἦτο Κλαζομένος.³

Ὡς ἐκ τούτου τὴν μετὰ τεκμηρίων προσφυῶς προταθεῖσα ἤδη ἀπὸ τὸν U. Köhler, *Hermes* 27 (1892) 68-78 (πρὸβλ. *IG II 5, 5c*) ταύτιση τοῦ τιμωμένου πρὸς τὸν μνημονεύομενο ἀπὸ τὸν Πλάτονα (*Ἴων* 541 D) καὶ τὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία* (41, 3) Ἡρακλείδην τὸν Κλαζομένιον τὸν ἐπιλεγόμενο βασιλέα θεωρῶ, ἀκολουθώντας ἄλλους, προγενεστέρους ἐρευνητές, ἀσφαλῆ.⁴

Τὸ αἰωρούμενο ὁμως ζήτημα εἶναι ἡ χρονολόγησις⁵ τοῦ δευτέρου ἀναγραφομένου (*IG I³ 227+ Add. et Corr. p. 955*, στίχ. 5-25) ἐπὶ τῆς στήλης ψηφίσματος, τοῦ παλαιότερου. Τὸ πρῶτο καὶ

Εὐχαριστῶ τὴν Γεωργία Μαλούχου, διότι ἐδιάβασε ἐπισταμένως τὸ κείμενό μου καὶ μὲ προφύλαξε ἀπὸ λάθη καὶ ἀβλεψίες· τὰ ἐναπομένοντα βαρύνουν τὸν γράφοντα. Τὴν Δήμητρα Μεσσίνη εὐχαριστῶ γιὰ τὴν ἐκδοτικὴ φροντίδα καὶ τὴν ὑπομονή της.

1. M B. Walbank, *ZPE* 51 (1983) 183-184.

2. Βιβλιογραφία τῆς ἐπιγραφῆς παρέχουν οἱ *IG II² 8*, *IG I³ 227* καὶ *Add. et Corr. p. 955*, ἢ E. Culasso-Gastaldi, *Le prosenie ateniesi del IV secolo a.C.*, Alessandria 2004, 37 (στὸ ἐξῆς *Le prosenie ateniesi*) καὶ ὁ P. J. Rhodes, *Heraclides of Clazomenae and an Athenian Treaty with Persia*, *ZPE* 200 (2016) 177-186.

3. Ἀκριτῶς ὁ E. M. Harris, *ZPE* 126 (1999) 123, σημ. 3, χαρακτήρισε πρόταση τὴν προσφυῆ ἀπόδοση ἀπὸ τὸν Walbank τοῦ ἀποθραύσματος *IG II² 65* στὴν στήλη *IG I³ 227*. Τὸ ἀπόθραυσμα συναρμύζεται ἀκριβῶς στὸ κατώτερο τμήμα τῆς στήλης. Ἡ διάταξις στοὺς στίχους 26-28 καὶ ἡ σχέσις τῶν γραμμάτων πρὸς ἐκεῖνα τοῦ στίχ. 25 καθιστοῦν βέβαιον ὅτι ἡ συμπλήρωσις πέντε γραμμάτων, [Κλαζο]μενίον, εἶναι ἰσχυρώτατη ἢ κατὰ ἓνα γράμμα βραχύτερη παλαιὰ συμπλήρωσις [Ἐρχο]μενίον στὸ ἀπόθραυσμα *IG II² 65* τοῦ A. Wilhelm, –μὴ ἔχοντος βεβαίως τότε ὑπ' ὄψιν του ὅτι τὸ ἀπόθραυσμα συνανήκει πρὸς τὸ ψήφισμα *IG II² 8*–, δὲν μπορεῖ νὰ υἱοθετηθῆ, ἄλλωστε καὶ διότι τὸ ἐθνικὸν δὲν συμπίπτει ἀκριβῶς πρὸς τὸ κενὸν τοῦ στίχου 8 τοῦ ψηφίσματος. Πάντως ἡ ἀπόδοσις καὶ ἡ ταύτισις ἔγινε σιωπηλῶς ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Harris σὲ μεταγενέστερο (2021) ἄρθρο (βλ. κατ. τὴν σημ. 18).

4. Ὁ H. B. Mattingly, ἐκτὸς τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ προσεκόμισε γιὰ τὴν χρονολόγησις τοῦ ψηφίσματος στὸ 387 π.Χ., στὸ ἔτος δηλ. τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης, ἀτυχῶς ὑπεστήριξε ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς *Ἀθ. πολ.* (41, 3) ποὺ ἀπέδωσε στὸν Ἡρακλείδην τὴν αὐξηση τοῦ βουλευτικῆς μισθοῦ ἀπὸ ἓνα σὲ δύο ὀβολούς, ἀπλῶς ἔσφαλε· βλ. *The Athenian Empire Restored*, Ann Arbor 1996, Appendix 3, 523-524· ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *AJPh* 105 (1984) 351-352, εἰδ. 352 (= *Ἡ Ἀθηναίων ἀρχή*, *The Athenian Empire: Old and New Problems. Collected Papers*, (Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἐταιρεία), Ἀθήναι 2020, 58-59, εἰδ. 59).

5. Ἐπισκόπησις τῶν προταθεισῶν χρονολογήσεων καὶ τῶν ἀντιστοίχων ἐπιχειρημάτων παρέσχε ὁ P. J. Rhodes (†2021), ἐκτενέστερη στὸ *ZPE* 200 (2016) 177-182 καὶ συνοπτικώτερη στὴν συλλογὴ R. Osborne – P. J. Rhodes, *Greek Historical Inscriptions 478-404 BC*, Oxford 2017, 157, σελ. 344-345.

νεώτερο (στίχ. 1-4), του οποίου σώζονται έλλιπώς μόνον οι δύο τελευταίοι στίχοι, θεωρείται πιθανόν ότι έγραψε μετά την πώση των Τριάκοντα, στις άρχές μάλλον του 4ου αι. π.Χ.

1. Το παλαιότερο ψήφισμα (στίχ. 5-25) έχει συνδεθή με την συνθήκη των Αθηναίων πρό τον Πέρση βασιλέα, την λεγομένη του Έπιλύκου του 424/3 (Ανδ. *περι ειρήνης* 29).⁶ Δύο άκόμη χρονικές στιγμές έχουν θεωρηθή πιθανές.⁷ α) τὰ έτη μεταξύ 412 και 407, όταν ο Άλκιβιάδης με τις ένέργειές του τὸ 412 έπεχείρησε νὰ πείση τους Αθηναίους ότι οι Πέρσες θὰ έγκαταλείψουν τους Λακεδαιμονίους και θὰ ταχθούν με τὸ μέρος των Αθηναίων· και άργότερα, τὸ 407/6, όταν οι Αθηναίοι μετά την άφιξη του Κύρου στην Μ. Άσία ήλπισαν ότι θὰ συνάψη συνθήκη με αὐτούς.⁸ β) ή άποστολή⁹ από τους Πέρσες του Ροδίου Τιμοκράτους στην Έλλάδα τὸ 395, για νὰ πείση άντι χρημάτων τους έχθρους της Σπάρτης νὰ στραφούν εναντίον της.¹⁰

Σε μία από τις άνωτέρω περιπτώσεις θεωρείται ότι θὰ προσέφερε τις καλές του υπηρεσίες ο Έρακλείδης, άφ' ένός στις πρεσβείες των Αθηναίων (στίχ. 12) πρός τον βασιλέα των Περσών και άφ' έτέρου στην σύναψη των *σπονδών* πρός αὐτόν (στίχ. 18). Συμφώνως πρός την τροπολογία, την σύμπραξή του στην έπίτευξη των συνθηκών έμφανίζονται στην βουλή οι Αθηναίοι πρέσβεις,¹¹ οι όποιοι έπέστρεψαν στην πόλη από την άποστολή στον βασιλέα (στίχ. 14-19). Ο Έρακλείδης άντι των υπηρεσιών του έτιμήθη από τους Αθηναίους δια των προνομίων της *προξενίας και ευεργεσίας* και έν συνεχεία κατόπιν της τροπολογίας δια της *έγκτήσεως γής και οικίας, της άτελείας* και της ρήτρας περι του τυχόν φονέως του.

2. Η διερεύνησις των πιθανών προσωπογραφικών συσχετισμών του όνόματος του έπιστάτου του παλαιότερου ψηφίσματος (στίχ. 7) [*Ν*]εοκλείδου, ή του σπανιωτέρου [*Θ*]εοκλείδου, έν

6. Βλ. Köhler, ένθα άνωτ.· έπίσης τὰ σχόλια του λήμματος του *IG I³ 227* και την βιβλιογραφία της σημ. άρ. 5 άνωτ.

7. Βλ. Culasso Gastaldi, *Le prossenie ateniesi*, 51-54.

8. Βλ. και Rhodes, *ZPE* 200 (2016) 179. Ο συγγραφέυς ύπογραμμίζει (σημ. 13) την άρνηση του Κύρου νὰ ιδή την πρεσβεία των Αθηναίων (Ξεν. *Έλλ.* 1, 5.8-9).

9. Ξεν. *Έλλ.* 3, 5.1-2.

10. Βλ. Culasso Gastaldi, *Le prossenie ateniesi*, 54-55, όπου προκρίνεται ή χρονολόγησις στις άρχές του 4ου αι. και ειδικότερα όλίγον πρό της ένάρξεως (395) του Κορινθιακού πολέμου. Η συγγραφέυς στην πραγματεύσει της προσγράφει στις ένδειξεις της φιλοαθηναϊκής πολιτικής των Περσών την άνάθεση από τον Αρταξέρξη της διοικήσεως του Περσικού στόλου τὸ 397 στον Κόνωνα και την μαρτυρούμενη από τὰ *Έλληνικά* της Όξυρύγχου A 10.1-2 (ed. Chambers) άποστολή πρεσβείας των Αθηναίων στον Μεγάλο Βασιλέα, ή όποια δέν έφθασε στον προορισμό της.

11. Αντιθέτως ότι οι *παρά βασιλέως* πρέσβεις είναι οι άποσταλέντες από τον βασιλέα των Περσών έπρότεινε μετ' έπιχειρημάτων ο E. Harris, *ZPE* 126 (1999) 123-128, τον όποιο άκολούθησε ή Culasso Gastaldi, *Le prossenie ateniesi*, 44. Βλ. όμως D. Lenfant, *ZPE* 173 (2010) 91-96, όπου προσκομίζονται παράλληλα πρός ύποστήριξιν της καθιερωμένης γνώμης ότι οι πρέσβεις είναι Αθηναίοι, μεταξύ των όποιών βλ. *Άρ. Άχαρνής* 61 (πρβλ. 65), – την μαρτυρία του χωρίου προσεκόμισε και ο Robert Parker παρά Rhodes, *ZPE* 200 (2016) 182 σημ. 36, άνεξαορήτως της Lenfant –, Ξεν. *Έλλ.* 1, 3.8-9· έπίσης *Θουκ.* 8, 63.3: έπειδή γάρ οι περι τον Πείσανδρον πρέσβεις παρά του Τισσαφέρνους ές την Σάμον ήλθον· άκόμη βλ. *Θουκ.* 8, 85.4: ο δε Άλκιβιάδης διεβεβήκει πάλιν ήδη παρά του Τισσαφέρνους ές την Σάμον (δέν πρόκειται περι πρέσβευς· παρατηρητέα όμως ή σημασία του έμπροθέτου). Δύο είναι άξια σημειώσεως: α) ή σημασία του έμπροθέτου έμπροθητικού παρά+γενική προσώπου, όταν άφορά σε άπεσταλμένους, δηλώνει κατά κανόνα, αλλά όχι άποκλειστικώς, την άποστολή πρέσβευον από ξένη πόλη ή ήγεμόνα και ύπάρχουν άρκετά χωρία Άττικών ψηφισμάτων, τὰ όποια τὸ τεκμηριώνουν, βλ. *IG II² 31.22-23, 102.6-7, 14, 103.6-7, 105.31-32, 127.33-34, 141.4-5* (βλ. και Ματθαίου, *Γραμματείων* 6 (2017) 105)· β) ή παραδοχή πώς πρόκειται περι πρέσβευον του βασιλέως θὰ οδηγούσε στο όλως ασύνηθες φαινόμενο ξένοι πρέσβεις νὰ όμιλούν στην εκκλησία περι της ύποστηρίξεως των *σπονδών* της πόλεως και όχι οι πρέσβεις των Αθηναίων (για τον λόγο αυτό ή Culasso Gastaldi έπρότεινε την συμπλήρωσι: [τάς πρός την πόλιν]). Ίσως ύπάρχει μία μαρτυρία, – άναφέρομαι σε Άττικά ψηφίσματα–, άβέβαιη πάντως, όπου ξένοι πρέσβεις λέγονται περι των καλών υπηρεσιών ξένου στην βουλή των Αθηναίων, βλ. *IG II² 117.8-10*.

συνδυασμῷ πρὸς τὴν συμπληρωτέα πρυτανεία ([Ἀκαμαντίδος] ἢ [Πανδιονίδος] δὲν ἔχει ἀποφέρει βέβαιο χρονολογικὸ τεκμήριο.

3. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξέτασις¹² ὀρισμένων φράσεων ([ἐπειδὴ εὔ ἐπό]ησ[εν (στίχ. 11-12) , καθάπ[ερ τοῖς ἄλλοι προξένο]ις (στίχ. 21-22)), [ἀ]νήρ ἐστι ἀγαθ[ὸς εἰς τὸν δῆμον τὸν | Ἀθη]ναίων (στίχ. 13-14) συνιστοῦν ἐνδείξεις, ὅχι τεκμήρια, χρονολογήσεως. Μεγαλυτέρας βαρύτητος εἶναι οἱ προνομίαις πὸν ἀπονέμονται στὸν Ἡρακλείδην, τῆς ἐγκτήσεως γῆς καὶ οἰκίας καὶ τῆς ἀτελείας (στίχ. 20-21). Εἰδικώτερα τῆς πρώτης προνομίας¹³ ὑπάρχει ἀβέβαιη μαρτυρία τοῦ 421/0, τὸ ψήφισμα ὑπὲρ Πολυστράτου Φλιασίου (IG I³ 81.22), καὶ μία τοῦ 410/9 βέβαιη μὲν, ἀλλὰ ὄχι μὲ τὴν αὐτὴν διατύπωση, τὸ ψήφισμα ὑπὲρ τῶν φονέων τοῦ Φρυνίχου (IG I³ 102.30-32): [καὶ ἔγκτεσι]ν εἶναι αὐτοῖς ὄμπερ | Ἀθηναίοις, [καὶ γεπέδο]ν καὶ οἰκίας, καὶ οἴκεσιν Ἀθένεσι. Τέσσερις ἀκόμη χρονολογοῦνται στὸν πρώϊμο 4ο αἰ.¹⁴ Τέλος ἀξία παρατηρήσεως στὸ ψήφισμα ὑπὲρ Ἡρακλείδου εἶναι ἡ ρήτρα περὶ τυχὸν φόνου του, στίχ. 22-24: καὶ ἐὰμ πο βια[ίωι θανάτωι ἀπο]θάνηι, ἔναι] περὶ αὐτῷ τ[ιμορίαν καθάπερ] ἐάν τις Ἀ]θηναίων ἀπ[ο]θάνηι]. Ἡ αὐτὴ ρήτρα βρίσκεται, μὲ παραλλαγὰς ὅμως,¹⁵ σὲ ψηφίσματα τοῦ 5ου αἰ., βλ. IG I³ 19.7-11, 27.13-17, 28.13-16, 57.9-11, 91.13-16, 156.13-17, 161.1-6, 162.9-12, 164.23-27, 179.6-10, 228.9-14. Ἀπαντὰ καὶ σὲ τέσσερα ψηφίσματα τοῦ 4ου αἰ.¹⁶ στὸ πρώτο, IG II² 24 b.3-6, χρονολογούμενο στὸ 390/89, ἡ ρήτρα διαλαμβάνει τὶς πόλεις συμμάχους τῶν Ἀθηναίων, ὅχι ὅσων Ἀθηναῖοι κρατῶσιν, ὅπως σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ ψηφίσματα τοῦ 5ου αἰ.: στὸ δεύτερο, IG II² 37 (Add. p. 656).11-14, χρονολογούμενο ὀλίγον μετὰ τὸ 383 π.Χ., ὀρίζεται νὰ διευθετῆται τὸ ζήτημα βάσει τῶν *συμβολῶν*· στὸ τρίτο, IG II/III³ 1, 411.36-42, τῶν περὶ τὸ 342 χρόνων, γιὰ τὸν φονέα ἐπισημαίνονται οἱ ἴδιες ποινὲς πρὸς τὸν φονέα Ἀθηναίου, δηλαδὴ ἡ ρήτρα ὁμοιάζει πρὸς ἐκείνην τοῦ 5ου αἰ. μὲ τὴν οὐσιαστικὴν διαφορὰ ὅμως ὅτι στὸν τιμώμενο ἔχει δοθῆ *πολιτεία*, λογίζεται δηλαδὴ Ἀθηναῖος· στὸ τέταρτο ψήφισμα, IG II/III³ 1, 452.36-42, τῶν περὶ τὸ 334 χρόνων, ὁ φονεὺς τοῦ τιμωμένου θεωρεῖται ἐχθρὸς τῶν Ἀθηναίων.¹⁷ Προκύπτει ὅτι οἱ τέσσερις περιπτώσεις τοῦ 4ου αἰ. διαφέρουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ ἐκείνες τοῦ 5ου αἰ.

12. Τὶς φράσεις διαλαμβάνει ἐπισταμένως ἡ Culasso-Gastaldi, *Le prossenie ateniesi*, 43-44.

13. Πρβλ. IG II² 53, 80, 83, 86.

14. Περὶ ἐγκτήσεως βλ. τὴν ἐξαίρετη μελέτη τοῦ J. Pečírka, *The Formula for the Grant of Enktesis in Attic Inscriptions*, Prague 1966, ὅπου ἐξετάζει ἐνδελεχῶς καὶ τὰ ὀλίγιστα παραδείγματα τοῦ 5ου αἰ., καθὼς καὶ ἐκεῖνα τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. Τοῦ 5ου αἰ. περιλαμβάνει ὡς ἀσφαλῆ στὸν πίνακα τῆς σελ. 152 μόνον τρεῖς, τὰ IG I³ 81, 102 καὶ IG II² 1283 (ὅπου μνημονεύεται ἡ δοθεῖσα μᾶλλον ὀλίγον πρὸ τοῦ 429/8 ἐγκτήσις στοὺς Θράκες). Τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. περιλαμβάνει ἕξι (IG II² 53, 80, 83, 86, 130, 132)· στὸν κατάλογο πρέπει τώρα, κατόπιν τῆς προσθήκης τρίτου θραύσματος, νὰ προταχθῆ τὸ IG II² 2, ἀσφαλῶς χρονολογούμενο στὸ ἔτος 403/2 π.Χ.: βλ. τὴν νέα ἐκδοσὴ τοῦ ψηφίσματος ὑπὸ Ἄ. Π. Ματθαίου, *Γραμματεῖον* 8 (2019) 109-119, καὶ εἰδ. 113 τὴν πρόταση συμπληρώσεως τῶν στίχ. c.b. 2-5: [ἐγκτησι]ν Ἀριστ[ο]ξένωι [γῆς καὶ οἰκίας Ἀθ]ήνη[σιν] αὐτ[ῶι καὶ | ὑέσιν].

15. Πλησιέστερη μορφή πρὸς τὴν ρήτρα τοῦ ἐξεταζομένου ψηφίσματος ἐμφανίζονται τὰ ψηφίσματα IG II² 28.13-16 καὶ 156.13-17.

16. Τὸ ψήφισμα IG II² 24 ἐπαναδημοσίευσά προσφάτως, βλ. Ἄ. Π. Ματθαίου, Ἀττικῶν ψηφίσματος (IG II² 24) ἐπίσκεψις, στὸν τόμο Γράμματα ἀρχαῖα. *Studies in memory of David M. Lewis (1928-1994)*, A. Makres – ἱP. J. Rhodes (eds), (Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἑταιρεία), Ἀθήναι 2024, 241-271. Ὑπεστήριξα μετὰ τεκμηρίων ὅτι τὰ σωζόμενα στὸ θραῦσμα a ἀνήκουν σὲ ψήφισμα τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 5ου αἰ. καὶ εἰδικώτερα στὸ 408/7· τὰ θραύσματα b, c ἀπέδωσα σὲ ψήφισμα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ., καὶ εἰδικώτερα στὸ 390/89, βασιζόμενος σὲ ιστορικοὺς λόγους.

17. Ο M. J. Osborne, *Naturalization in Athens*, II, Brussel 1982, παρατηρεῖ προσφυῶς ὅτι ἡ ρήτρα περὶ τοῦ τυχὸν φονέως τοῦ Πεισιθείδου «incidentally, the failure to make the killer an outlaw elsewhere than in Athens surely confirms that this decree postdates the Confederacy.»

Ἐπειδὴ οἱ προταθείσες πιθανὲς χρονολογήσεις τοῦ παλαιότερου ψηφίσματος ὑπὲρ Ἡρακλείδου στηρίζονται σὲ ἱστορικὰ γεγονότα ποὺ ἐκτείνονται ἀπὸ τὸ 424/3 ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ., τὴν δεκαετία 400-390 (βλ. ἀνωτ. ὑπὸ τὸν ἀρ. 1), καὶ ἀπέχουν χρονικῶς πλέον τῶν πενήντα ἐτῶν ἀπὸ τὰ ψηφίσματα *IG II/III*³ 1, 411 καὶ 452, ἡ ὁμοίότης τῆς ρήτρας περὶ τυχὸν φόνου τοῦ τιμωμένου στὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ψήφισμα πρὸς ἐκείνες τῶν δύο μόλις ἀναφερθέντων ψηφισμάτων δὲν μπορεῖ νὰ συστήσῃ ἐπιχείρημα χρονολογήσεως.

Ἐὰν ληφθοῦν μόνον τὰ ἐπιγραφικὰ στοιχεῖα (βλ. ἀνωτ. ὑπὸ τὸν ἀρ. 3) ὡς τεκμήρια χρονολογήσεως, τὰ δύο ψηφίσματα (παλαιότερο, στίχ. 5-25, καὶ νεώτερο, στίχ. 1-4) ὑπὲρ Ἡρακλείδου μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. ἢ στὴν πρώτη τοῦ 4ου αἰ. Ἡ ταύτις (βλ. ἀνωτ. σελ. 21) τοῦ τιμωμένου πρὸς τὸν Ἡρακλείδην τὸν Κλαζομένιον, τὸν ἐπιλεγόμενον βασιλέα, ἐπιβάλλει ὡς κατώτατο ὄριο τῆς παροχῆς πολιτείας καὶ ἐπομένως τοῦ νεωτέρου καὶ ἐλλείποντος κατὰ μέγιστον μέρους ψηφίσματος (στίχ. 1-4) τὸ πρῶτο ἡμισυ τῆς δεκαετίας 400-390 (βλ. ἀμέσως κατωτέρω).

Μὲ κανένα ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα ἱστορικὰ γεγονότα (βλ. ἀνωτ. ὑπὸ τὸν ἀρ. 1), δὲν εἶναι βεβαία ἡ σύνδεσις τοῦ παλαιότερου τιμητικοῦ ψηφίσματος (στίχ. 5-25) ὑπὲρ Ἡρακλείδου. Πλέον πιθανὴ πρὸς τὸ παρὸν φαίνεται ἡ μαρτυρούμενη στὸν *περὶ εἰρήνης* λόγο τοῦ Ἄνδοκίδου¹⁸ συνθήκη τοῦ Ἐπιλύκου (424/3).¹⁹ Ὁ λόγος εἶναι ὅτι εἶναι ἡ μόνη μέχρι στιγμῆς²⁰ γνωστὴ συνθήκη, ἡ ὁποία συνήφθη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Περσῶν²¹ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. καὶ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 4ου.

Τὸ χαραγμένο πρῶτο στὴν στήλη νεώτερο ψήφισμα, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐντολὴ ἀναγραφῆς τοῦ παλαιότερου, πιθανῶς περιεῖχε καὶ τὰ τῆς ἀπονομῆς πολιτείας στὸν Ἡρακλείδην, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἐδόθη, ὅπως ἤδη ἐσημείωσα ἀνωτέρω, τὸ ἀργότερο στὸ πρῶτο ἡμισυ τῆς δεκαετίας 400-390. Τοῦτο τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν δημοσίᾳ δράση τοῦ Ἡρακλείδου ὡς Ἀθηναίου πολίτου· τὴν αὔξησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μισθοῦ ἀπὸ *ὄβολόν* (Ἀρ. Ἀθ. πολ. 41, 3) σὲ *διώβολον*²² καὶ τὴν στρατηγία του (Πλατ. Ἴων 541 D 1-4· πρβλ. Αἰλ. Ποικ. Ἰστ. 14, 5). Καὶ οἱ δύο ὑπηρεσίες του πρὸς τὴν πόλιν τοποθετοῦνται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν πηγῶν ἀσφαλῶς στὸ δεῦτερο ἡμισυ τῆς δεκαετίας 400-390.

18. Τὴν γνησιότητα τοῦ λόγου προσέβαλε ὁ E. M. Harris, *The Authenticity of Andocides' De Pace: A Subversive Essay*, στὸν τόμο *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History*, P. Flensted-Jensen et al. (eds), Copenhagen 2000, 479-506 (βλ. καὶ *ZPE* 126, 1999, 123, 128). Τὴν ὑπεστήριξε ὁ Rhodes, *ZPE* 200 (2016) 182-186. Ἐπανήλθε ἐν ἐκτάσει ὁ E. M. Harris, *Major Events in the Recent Past in Assembly Speeches and the Authenticity of [Andocides] On the Peace*, *Τεκμήρια* 16 (2021) 19-68. Ἡ μὴ γνησιότης τοῦ λόγου δὲν συνιστᾷ λόγον τῆς ἀθετήσεως τῆς μαρτυρίας περὶ τῆς συνθήκης τοῦ Ἐπιλύκου (πρβλ. λ.χ. τὶς σημαντικὲς μαρτυρίες ποὺ παρέχουν τὰ ἀρχαῖα σχόλια στοὺς ρήτορες, τῶν ὁποίων καὶ γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις ἀπὸ τὴν ἔρευνα βεβαίως κατόπιν ἐλέγχου, ὅπου εἶναι δυνατός).

19. Τὴν συνθήκη τοῦ Ἐπιλύκου θεωρεῖ ὡς ὑποκείμενο ἱστορικὸ γεγονὸς ὁ Walbank, *ZPE* 51 (1983) 183-184· πρὸς αὐτὴν κλίνουσι ὁ Rhodes, *ZPE* 200 (2016) 182 καὶ οἱ Osborne – Rhodes, *Greek Historical Inscriptions*, 345. Γιὰ τὴν χρονολόγησίν της βλ. D. M. Lewis, *Sparta and Persia*, Leiden 1977, 76-77 καὶ P. J. Rhodes, *Thucydides, History, IV 1–V.24*, Warminster 1998, 242.

20. Λέγω *μέχρι στιγμῆς*, διότι τίς οἶδε ἐὰν στὸ μέλλον ἔλθῃ στὸ φῶς ἀσφαλῆς μαρτυρία, ἐπιγραφικὴ ἢ παπυρικὴ, περὶ συνάψεως κάποιων ἄλλων *σπονδῶν* τὸ χρονικὸ διάστημα αὐτό.

21. Ἐπισημαίνω ὅτι ἡ μόνη γνωστὴ συνθήκη εἶναι βεβαίως τοῦ Ἐπιλύκου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ μόνη διὰ πρέσβειων τῶν Ἀθηναίων ἐπαφὴ μὲ τοὺς Πέρσες, βλ. τὸ Ἐπίμετρον II.

22. Συμφώνως πρὸς τὴν Ἀθην. πολ. ὁ ἐκκλησιαστικὸς μισθὸς εἶχε καθιερωθῆ κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ Ἀγυρρίου, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν αὔξησιν τοῦ Ἡρακλείδου σὲ δύο ὄβολους τὸν αὔξησε σὲ τρεῖς· στίς *Ἐκκλησι.* τοῦ Ἀριστοφάνους, – ἐδιδάχθη τὸ 392 (βλ. Φιλόχ. *FGH* 328 F 148)–, γίνεται λόγος περὶ τριωβόλου (στίχ. 289-310, 380, 392-393).

Ἄγνωστον εἶναι ἐὰν ἡ σωζόμενη στήλη εἶναι ἐκείνη, στήν ὁποία εἶχε ἀρχικῶς χαραχθῆ τὸ ψήφισμα περὶ *πολιτείας* τοῦ Ἡρακλείδου καὶ τὸ ἀναγραφέν ἀκολούθως παλαιότερο ψήφισμα *προξενίας* καὶ *εὐεργεσίας*, ἐὰν βεβαίως τὸ πρῶτο ὄριζε καὶ τὴν ἀναγραφή τοῦ παλαιότερου· ἢ ἡ στήλη τῆς *προξενίας* κατεστράφη ἐπὶ τῶν τριάκοντα (πρβλ. *IG* II² 6, 9 (= *IG* I³ 229)) καί, ὅταν μὲ τὴν παλινόρθωση τῆς δημοκρατίας ἐψηφίσθη στὸν Ἡρακλείδην ἡ *πολιτεία*, ἀπεφασίσθη νὰ ἀναγραφῆ καὶ τὸ παλαιότερο ψήφισμα.

Παλαιότερα ἢ κρατούσα γνώμη ἦταν ὅτι τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. καὶ ἐπομένως ἐθεωρεῖτο ὅτι τὰ πράγματα ἐξηγεῖ ἡ δεύτερη ἐκδοχή, αὐτὴ τῆς καταστροφῆς τῆς στήλης. Ἡ διαπίστωσις²³ ὅτι ἡ δραστηριότης δύο τουλάχιστον Ἀθηναίων χαρακτῶν ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν τελευταία εικοσαετία τοῦ 5ου αἰ. ἕως καὶ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας 390-380 καθιστᾷ πιθανὴ καὶ τὴν πρώτη ἐκδοχή.

Τέλος σημειώτεον ὅτι, ἐὰν ὄντως ἡ ὑποκείμενη συνθήκη εἶναι τοῦ Ἐπιλύκου, μεταξὺ τοῦ πρώτου, χρονικῶς, ψηφίσματος τοῦ περὶ *προξενίας* καὶ *εὐεργεσίας* (στίχ. 5-25) καὶ τοῦ δευτέρου, τοῦ περὶ *πολιτείας* μεσολάβησε μακρὸ χρονικὸ διάστημα.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ Ι

1. Στὸ τέλος τοῦ στίχ. 12/13 ἢ συμπλήρωσις [ἐν π|ᾶσι] ὀφείλεται στὸν P. Foucart. Τὴν συμπλήρωση ἀκολούθησαν οἱ μεταγενέστεροι ἐκδότες (Koehler, *IG* II 5 c; Kirchner, *IG* II² 8; Meiggs – Lewis, *SGHI* 70, Lewis, *IG* I³ 227). Παραθέτω τὸ κείμενο τῶν στίχ. 11-14 κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν *IG* I³:

[ἐπειδὴ εὔ ἐπ]-

12 [όησ]εν τὰς Ἀθηναίω[ν πρεσβείας καὶ ἐν π]-
[ᾶσι ἀ]νήρ ἐστι ἀγαθ[ὸς εἰς τὸν δῆμον τὸν]
[Ἀθη]ναίων.

Ἡ φράσις [καὶ ἐν πᾶσι ἀ]νήρ ἐστι ἀγαθ[ὸς] δὲν ἐμφανίζεται σὲ κείμενα τοῦ 5ου ἢ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 4ου αἰ. Ἡ Culasso Gastaldi συμπλήρωσε [καὶ τὰ ἄ]λλα]. Ἡ προταθεῖσα συμπλήρωσις²⁴ ἐστηρίχθη στὸ ψήφισμα *IG* II² 17 συμφώνως πρὸς τὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ M. J. Osborne, *Naturalization in Athens* I, D8, Brussel 1981, 43-45, στίχ. 28-29: [καὶ τὰ] ἄλ[λα ἐσ]τι ἀνήρ ἀγαθός.²⁵ Ἡ ἔναρθρος ἀντωνυμία τὰ ἄλλα ἐμφανίζεται ἄνευ κράσεως ἐκτὸς τοῦ χωρίου τοῦ *IG* II² 17 καὶ σὲ ἄλλα ψηφίσματα, πρβλ. *IG* I³ 101.51, 165.9, 258.36, *IG* II² 179 fr. b.5. Κατὰ ταῦτα ἡ προταθεῖσα ἀπὸ τὴν Culasso Gastaldi συμπλήρωσις εἶναι πιθανώτατη.

23. Τὴν δραστηριότητα τῶν δύο χαρακτῶν, τοῦ ‘Cutter of *IG* II² 1386’ καὶ τοῦ ‘Cutter of *IG* II² 17’, ὅπως τοὺς ὀνομάζει, ἔχει δεῖξει ὁ S. V. Tracy, *Athenian Lettering of the Fifth Century B.C.*, Berlin 2016, 120-144 καὶ 149-180 ἀντιστοίχως. Τοῦ πρώτου μέχρι στιγμῆς ἐκτείνεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 423/2-394/3· τοῦ δευτέρου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 414/3-386/5. Σημειώτεον ὅτι τὰ γράμματα τῶν ψηφισμάτων τοῦ Ἡρακλείδου ὁμοιάζουν, –προσοχή· δὲν ἐννοῶ ὅτι ἀνήκουν–, πρὸς ἐκεῖνα τοῦ δευτέρου χαρακτοῦ.

24. Γιὰ τὴν τεκμηρίωση τῆς συμπληρώσεως παρέπεμψε στὴν Chr. Veligianni-Terzi, *Wertbegriffe in den attischen Ehrendekreten der Ehrendekreten der klassischen Zeit*, Stuttgart 1997, A52, 108.

25. Τὴν ἀσφαλῆ συμπλήρωσις ἐπρότεινε ὁ Osborne στὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ ψηφίσματος, βλ. *ABSA* 65 (1970) 151-174 εἰδικῶς σελ. 157, κατόπιν τῆς ἀποδόσεως στὴν ἐπιγραφὴ ἀποθραύματος ποῦ εὐρέθη στὴν Ἀγορὰ (τὸ ὅποιο ὀνομάσθηκε *h*) ἀπὸ τὸν B. D. Meritt, *Hesperia* 26 (1957) 51-52, ἀρ. 8. Ὁ Meritt ἀπέτυχε νὰ ἰδῆ ὅτι τὰ σωζόμενα ἴχνη στὸν στίχ. 1 (στίχ. 28 τῆς ἐπιγραφῆς) ἐν μέρει δὲν συνάδουν μὲ τὴν συμπλήρωσις (βεβαίως πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀποθραύματος) τοῦ A. Wilhelm, *Attische Urkunden* V 43, σελ. 89 (= *Kleine Schriften* I 1, 705) [ἐμ πᾶσιν ἐσ]τι καὶ ἀπεκατέστησε τὸ κείμενο ὡς ἐξῆς: [ἐμ π]ᾶσ[ιν ἐσ]τι.

2. Στίχ. 15-19:

ἐπ[ειδή δὲ οἱ πρέσβεις]
 [οἱ π]αρά βασιλέως ἤκ[οντες ἀγγέλλοσι Ἡ]-
 [ρακ]λείδην συμπράτ[τεν ἑαυτοῖς προθύ]-
 18 [μωσ] ἕς τε τὰσπονδὰς [...15.....]
 [... ἄ]λλο ὃ τι ἐπαγγέ[λειαν]...

18 fin.-19 in. [τὰς πρὸς βασιλέα ἕς τε ἄ]λλο Köhler, *Hermes* 27, 1892, 77 (*IG* II 5 c, *IG* II² 8, Meiggs – Lewis, *SGHI* 70, *IG* I³ 227), [τὰς γενομένας καὶ | εἰς ἄ]λλο Wilamowitz²⁶ (Osborne – Rhodes, *GHI* 157), [τὰς πρὸς τὴν πόλιν | καὶ ἄ]λλο Culasso Gastaldi (p. 38).

Ἦδη ὁ Köhler εἶχε παρατηρήσει (σελ. 77 σημ. 3) ὅτι ἡ ἐκ συμπληρώσεως σύνδεσις τε... τε δὲν ἀπαντᾷ στὰ Ἀττικὰ ψηφίσματα· ἄλλωστε εἶναι ποιητικὴ.²⁷ Ὡστε δὲν εὐσταθεῖ.

Τὴν συμπλήρωση τοῦ Wilamowitz [τὰς γενομένας καὶ | εἰς ἄ]λλο στηρίζουν χωρία τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Ξενοφώντος, πρβλ. Θουκ. 5, 3.4: καὶ αὐτοῖς τὸ μὲν Πελοποννήσιον ὕστερον ἐν ταῖς γενομέναις σπονδαῖς ἀπῆλθε... 6, 10.2: καὶ οἴεσθε ἴσως τὰς γενομένας ὑμῖν σπονδὰς ἔχειν τι βέβαιον, αἱ ἡσυχάζοντων μὲν ὑμῶν ὀνόματι σπονδαὶ ἔσονται... ἔδοξεν ἀμφοτέροις εἰρήνην ποιήσασθαι· καὶ ἐγένοντο σπονδαί.

Ἡ πρόθεσις εἰς βεβαίως ἐμφανίζεται ἤδη στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ., βλ. *IG* I³ 106.24, 475.203 (409/8), 476.9, 10, 41 (408/7), *IG* II² 1237 (396/5), ἀλλὰ ἡ ἐκ τῆς συμπληρώσεως ἐμφάνισις καὶ τῶν δύο μορφῶν (ἕς καὶ [εἰς])²⁸ στὸ ψηφίσμα (βλ. καὶ τὸν στίχ. 13) δυσχεραίνουν, –δὲν ἀποκλείουν–, τὴν συμπλήρωση.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς συμπληρώσεως τῆς Culasso Gastaldi [τὰς πρὸς τὴν πόλιν] προϋποθέτει ὅτι διὰ τῆς φράσεως [οἱ πρέσβεις | οἱ π]αρά βασιλέως νοοῦνται κατ' ἀνάγκην οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν,²⁹ πρᾶγμα ὀλίγον πιθανόν (βλ. ἀνωτ. σελ. 22 καὶ σημ. 11). Ἡ ἔλλειψις τῆς προθέσεως ἕς στὴν προτεινόμενη συμπλήρωση [καὶ ἄ]λλο συνιστᾷ ἓνα ἀκόμη ἐμπόδιο.³⁰

Προτείνω τὴν συμπλήρωση (βεβαίως στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα):

ἕς τε τὰσπονδὰς [καὶ ἐς τὴν φιλίαν³¹ ἕ]-
 [ς τε ἄ]λλο ὃ τι ἐπαγγέ[λειαν]

Γιὰ τὴν συμπλήρωση πρβλ.³² Θουκ. 8, 37.2: ξυνηθῆκαί Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ξυμμάχων πρὸς βασιλέα Δαρεῖον καὶ τοὺς παῖδας τοὺς βασιλέως καὶ Τισσαφέρην, σπονδὰς εἶναι

26. U. Wilamowitz – Moellendorf, *Aristoteles und Athen*, I, Berlin 1893, 188 σημ. 4.

27. Μάλιστα ὁ Köhler παραπέμπει σὲ Ἀττικὸ ἐπίγραμμα.

28. Πρβλ. *IG* II² 124.15-16: [τ]οῖς πρέ[σβεσ]ι τοῖς πρεσβεύ[σ]ασι εἰς Ἐρέτριαν καὶ Χαλ[κ]ίδα καὶ ἐς [Ἐστι]αίαν.

29. Κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Harris (βλ. ἀνωτ. σημ. 11).

30. Θὰ περιμένε κανεῖς: ἕς τε τὰσπονδὰς [τὰς πρὸς τὴν πόλιν καὶ ἐς ἄ]λλο.

31. Ἡ συμπλήρωσις [τὰς περὶ ἐρήνης καὶ] ἐς ἄ]λλο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθῇ, πρβλ. Θουκ. 5, 95.5: ἐτοίμους γὰρ εἶναι Ἀργείους δίκας δοῦναι καὶ δεξασθαι ἴσας καὶ ὁμοίας, εἴ τι ἐπικαλοῦσιν Ἀργεῖοις Λακεδαιμόνιοι, καὶ τὸ λοιπὸν εἰρήνην ἄγειν σπονδὰς ποιησαμένους. Ξεν. *Ἀπομν.* 4, 3.17: τίνι δ' ἂν μάλλον πολέμιοι πιστεύσειαν ἢ ἀνοχὰς ἢ σπονδὰς ἢ συνθήκας περὶ εἰρήνης; Φιλολόγ. *FgrHist* 328 F 128: ἔπεμψαν Λακεδαιμόνιοι πρὸς Ἀθηναίους, ἐπαγγελλόμενοι δώσειν τὰς τριήρεις ἄς εἰλήφεσαν τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ πολέμῳ, ἅμα δὲ καὶ περὶ εἰρήνης καὶ σπονδῶν. Ἀνδ. *περὶ εἰρ.* 4. Γιὰ τὴν συμπλήρωση περὶ ἐρήνης πρβλ. ἐπίσης Ἀρ. *Ἀυσ.* 1101-1102: περὶ διαλλαγῶν πρέσβεις. Γιὰ τὸν τύπο ἐρήνη πρβλ. *IG* I³ 127 (*IG* II² 1).14, *IG* II² 34.18.

32. Βλ. ἐπίσης Θουκ. 5, 5.1.

καὶ φιλίαν κατὰ τάδε· Ξεν. Ἑλλ. 6, 4.24: ...εὖ ἴστε ὅτι καὶ τῶν συμμάχων ὑμῖν εἰσὶν οἱ διαλέγονται περὶ φιλίας τοῖς πολεμίοις· ἀλλὰ ἐκ παντὸς τρόπου πειρᾶσθε σπονδὰς λαβεῖν. Ἄνδοκ. *περὶ εἰρήνης* 29: οἵτινες πρῶτον μὲν βασιλεῖ τῷ μεγάλῳ... σπονδὰς ποιησάμενοι καὶ συνθέμενοι φιλίαν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον, ἃ ἡμῖν ἐπρέσβευσεν Ἐπίλυκος <ὁ> Τεισάνδρου...

Ἔς τε τὰσπονδὰς [καὶ ἐς τὴν φιλίαν]· πρβλ. *IG I³ 65.17-19*: κα[ι] πρόσσοδον ἔναι αὐ[τῷ] πρ[ὸς] τε τὸς π[ρ]υ[τ]άνες καὶ τὲμ βολέ[ν] καὶ ἐ]ς τὸν δέμον· *IG I³ 72.14*: ἐς τὲν βολέν κα[ι] ἐς τ[ὸ]ν δ[ε]μ[ο]ν· Θουκ. 3, 100.1: Αἰτωλοὶ προπέμψαντες πρότερον ἔς τε Κόρινθον καὶ ἐς Λακεδαιμόνα πρέσβεις...

Ἡ σύνδεσις τε... καὶ ... τε ἅπαντᾶ· πρβλ. Θουκ. 1, 2.3: τῆς γῆς ἡ ἀρίστη αἰεὶ τὰς μεταβολὰς τῶν οἰκητόρων εἶχεν, ἢ τε νῦν Θεσσαλία καλουμένη καὶ Βοιωτία Πελοποννήσου τε τὰ πολλὰ πλήν Ἀρκαδίας, τῆς τε ἄλλης ὅσα ἦν κράτιστα. 1, 57.6: ἐπιστέλλουσι τοῖς ἄρχουσι τῶν νεῶν Ποτειδεατῶν τε ὀμήρους λαβεῖν καὶ τὸ τεῖχος καθελεῖν, τῶν τε πλησίον πόλεων φυλακὴν ἔχειν ὅπως μὴ ἀποστήσονται. 1, 108.4: ὠμολόγησαν δὲ καὶ οἱ Αἰγινῆται μετὰ ταῦτα τοῖς Ἀθηναίοις, τείχη τε περιελόντες καὶ ναῦς παραδόντες φόρον τε ταξάμενοι ἐς τὸν ἔπειτα χρόνον. 2, 29.5: ἐλθὼν τε ἐς τὰς Ἀθήνας ὁ Νυμφόδωρος τὴν τε τοῦ Σιτάλκου ξυμμαχίαν ἐποίησε καὶ Σάδοκον τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀθηναῖον τὸν τε ἐπὶ Θράκης πόλεμον ὑπεδέχετο καταλύσειν.

Ἡ προτεινόμενη συμπλήρωσις συνάδει ἐπὶ πλέον πρὸς τὴν προσφυῆ ἐρμηνεία τοῦ παρωνυμίου τοῦ Ἡρακλείδου «*βασιλεύς*» (*Ἀθ. πολ.* 41, 3), ὡς ὀφειλόμενη στὴν παρουσία του στὰ Σούσα καὶ ἐπομένως στὴν συμβολή του στὶς διαπραγματεύσεις περὶ *σπονδῶν καὶ φιλίας* τῆς πρεσβείας τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο Ν Ι Ι

Πρεσβείαι εἰς Περσίαν.³³ 1. Παλαιότερη πρεσβεία τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὴν Περσία εἶναι ἡ παρωδούμενη τὸ 426/5 ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη, *Ἀχαρνῆς* (στίχ. 60-127). Στὸς στίχ. 65-67 λέγεται ὅτι ἡ πρεσβεία ἐστάλη ἐπὶ Εὐθυμένους ἄρχοντος (437/6).³⁴

2. Δεύτερη, –τοῦ ἔτους 425/4–, εἶναι ἡ μνημονευόμενη ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη 4, 50.³⁵ Οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν πρέσβεις μαζὶ μὲ τὸν Ἀρταφέρνη, ἀλλὰ ἡ πρεσβεία ἐγύρισε πίσω ἀπρακτῆ, ὅταν ἔμαθε ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης πέθανε.

3. Τρίτη, –τοῦ ἔτους 424/3–, εἶναι ἡ πρεσβεία, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετεύχθησαν οἱ μνημονευόμενες ἀπὸ τὸν Ἄνδοκίδη, *περὶ εἰρήνης* 29, *σπονδαὶ καὶ φιλία* τοῦ Ἐπιλύκου.

33. Ἀποστολὴ πρέσβων θὰ εἶχε προηγηθῆ καὶ στὴν ἀμφισβητούμενη ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν εἰρήνη τοῦ Καλλίου (*Δημ. περὶ τῆς παρατρ.* 273).

34. Ὁ Κ. J. Dover, *Aristophanic Comedy*, California 1972, 78 n. 1, διετύπωσε ἀμφιβολίες ἐὰν πρόκειται περὶ παρωδίας πραγματικῆς πρεσβείας ἢ κωμικοῦ πλάσματος. Ὁ D. M. Lewis, *Sparta and Persia*, Leiden 1977, 64, ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς πρώτης πιθανότητος: «... I suppose that at least one embassy had come back from Persia within the last few years; I do not know whether it was accompanied by a Persian.»

35. Βλ. τὸ σχόλιο τοῦ A. W. Gomme, *A Historical Commentary on Thucydides*, III, 499: «This is the first Athenian embassy to Persia mentioned by Thucydides; but it was not the first which had been sent during the war—see *The Achaeanians*, produced the year before.»

Ειγ. 1. Τὰ ψηφίσματα ὑπὲρ Ἡρακλείδου. (Φωτ. Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου).